

YU ISSN 0350-185x

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVIII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицакај, др Милка Ивић, др Павле Ивић,
др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић,
др Асим Пецо, др Миџар Пешикан, др Живојин Сјанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1982

ЈУРАЈ КРИЖАНИЋ КАО АКЦЕНТОЛОГ*

Прошла су равно три столећа од смрти Јурја Крижанића, а о његовом дјелу се још увијек воде бројне и жустре расправе. То, чак, вриједи и за његова дјела са језичком проблематиком. Није тешко наћи ни разлоге за овакав, и данас, интерес за рад попа Јурка Крижанића, презванијем Сербљанина, који је рођен „међу Купоју и Вуноју риками: во ујездех Бихца града, окол Дубовца, Озља и Рибника”, тог злосрећног сина словенског југа који је оставио своје кости под зидинама „царству-јущег” града Беча¹, пошто је дуги низ година провео у заточеништву, у хладном Сибиру, гдје је „kod svjetla uljenice, kada je vani urlao vjetar i pisala zima od pedeset stupnjeva, zamotan u svome krznu” сањао о словенству и његовој побједи², и писао граматику свога матерњег језика са бројним подацима из других словенских језика.

Тешко је данас просуђивати колико је изгубила јужнословенска, па и свесловенска, научна мисао том злом судбином Јурја Крижанића. Његово дјело говори о човјеку широких интересовања, и добром познаваоцу многих научних области. Па и науке о језику. Његово вишегодишње изгнанство у Сибир, Тоболск (1661 до 1676)³, ипак, није остало без трага у науци. Иако је био далеко и од књига и од савјетника, он је смогао снаге да при „свјетлу уљенице” среди многе своје папире и доврши многе своје књижевне послове⁴, макар и по „reminiscencijama svoje bogate lektire” (Крлежа).

Крижанићева граматичка дјела, и не само граматичка, имају један квалитет који се не налази у писаној ријечи на српскохрватском језику — све су ријечи акцензоване. Та особина ових Крижанићевих дјела омогућила је многим проучаваоцима и словенске акцентуације, и српскохрватских акцената, да долазе до различитих закључака, било да је ријеч о вриједности тих акцената, било да је ријеч о историји српско-

* Реферат припремљен за IX међународни конгрес слависта (Кијев, 1983).

¹ V. Jagić: *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*, Djela JAZU, књ. XXVIII, Загреб 1917, стр. 203—204.

² Miroslav Krleža: *Eseji*, VI, Загреб 1967.

³ Jagić, *op. cit.*

⁴ Jagić, *op. cit.*, стр. 133—176.

хрватских акцената⁵. Акценти које налазимо у Крижанићевим дјелима требало би да одсликавају његову живу ријеч и да буду акценти његовог матерњег, хрватског, језика. Друго је питање колико је ту Крижанић био стварни представник свога „хрватског“ језика и колико су његови акценти вјерна слика акцентуације говора који се налазе у међуријечју Уне и Купе, па чак и у „племенитом двору Оберху код Рибника“⁶. Наиме, никако се не смије изгубити из вида да је Крижанић рођен „u jednom plemićkom dvorcu okolice Karlovačke“ (Јагић), да је „učio obične latinske škole u Zagrebu, slušao filozofiju u Gracu, teologiju u Bolonji i Rimu“ службовао у Недељишћу и Вараждину⁷ и да је млад напустио и родно тло и матерњи језик⁸. Та животна нит, која је врло значајна за очување граматике говорне ријечи, због наведених разлога, могла је бити, а и морала је бити, испрекидана. Крижанић је могао понешто и да заборави, а неке особине је могао да уклопи у свој граматички систем које никако не спадају у граматичку структуру његовог родног, чакавског, дијалекта⁹. Уз све то није неважан ни податак да и писана ријеч његовог оца није типично чакавска. За потврду овога ја ћу навести текст једнога писма које је Јурјев отац, Гашпар Крижанић, писао „na Oberhw 17 Awgst. 1616“, тј. годину дана прије Јурјевог рођења. Писмо се наводи према Кукуљевићевом препису:

Zlusba moja da ye v.m. preporuchena, kako momu wffanomu gozpodynu i pryattelyu. Potoomthoga v.m. selym od gozpodyna bogha wzako dobro, ther prozim v.m. da bi zthe my pizaly, hochjetelly bythj doma myhoylzkoga tayedna, ar byh dosal k wassoy m. y donezal pynezj za jednw Pechw i 6 lakat karasye za 3 ryffe samytta i za jednogha zoma, a wzel byh zwoye perzthene i on lyzth, kogha ye moy m. gozpodyn byl dall, da byzthe my bylly imaly Solarium dawati, doklam zthe im jos w chasti Medwyda grada bylly. Tolikayse prosim v.m. dabyzthe my vchynyly on bodes, koga zam pri v.m. ozthawyl, lypo pri czjztaru obchjnythy, y ochyztthitti hochjw posteno plattjtthj sto bwde od nyega jslo. I ne yno nego gozpodin bogh v.m. zdrawo drusy dan na oberhw 17 Awgst. 1616.”¹⁰

⁵ Библиографију радова о Ј. Крижанићу в. у књизи: *Život i djelo Jurja Križanića*, Biblioteka Politička misao, Загреб 1974, 259—277; И. К. Сакцијски, нав. библи. т. 17.

⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, *op. cit.*, 14. Кукуљевић нас ту обавјештава и о Крижанићевим родитељима. Отац Гашпар, мајка Сузана Оршић, кћи „po svojoj prilici karpetana Matije Oršića Slavetičkog, kojega žena Suzana Dorotička bijaše također od porodice Križanićah, po svojoj materi Barbari Križanić“, стр. 15.

⁷ Jagić, *op. cit.*, 1.

⁸ Исп. код Кукуљевића: „Pak ako je Križanić još u ono doba i mislio vratiti se kući, to je po smrti svoga podupiratelja biskupa Vinkovića, koj iste godine 1642 dne 2. prosinca umre, sasvim promjenio svoju nakanu, ostavši i nadalje u Rimu; te mi neimamo uprav nikakova dokaza, da se je Križanić iza svoga odlaska iz Hrvatske, ikad više navratio kući“, *op. cit.*, 29—30.

⁹ Исп. код мене у ЈФ XXXVII, 1981, 151—177, о забору, стр. 160.

¹⁰ Kukuljević, *op. cit.*, 14—15.

У овом писму, као што видимо, има особина које ћемо сретати и у Јурковој писаној ријечи и које ће се јављати као елементи његовог граматичког система. Ту, чак, имамо употребљену и замјеницу *što*, африкате *č*: *hochjete, hochjw* и *č*: *Pechw, chasti, wchynuly, ochyztihiti*, али и: *szjztaru*.

Све би то ишло у прилог мишљења да Крижанићева писана ријеч, мада на чакавштини заснована, није била у потпуности чакавска. Ако се ту могу наћи и неке кајкавске особине, што је сигурно¹¹, ни штокавштина није била њему посве страна¹². Друго је питање да ли су све те особине биле, у исто вријеме, и особина пучког, простонародног говора Крижанићевог родног краја. Постоје доста јаки разлози да се посумња у позитиван одговор на постављено питање. А то због тога што Крижанић одбацује „кметшћину” и „безјашћину”¹³, а препоручује говор „племених људи” за језички узор¹⁴.

I

О Крижанићевим акцентима и до сада се много писало. Писане су и читаве студије о томе проблему који намеће Крижанићева писана ријеч¹⁵. Али, изгледа, ни ту се није дошло до коначног одговора на питање: шта нам представљају Крижанићеви акценти? Као један допринос том проблему нека послужи и овај прилог.

Крижанић је у два наврата посебно говорио о акцентима. И то у Објасњењу виводном из 1661. и Граматичном исказању из 1666. У оба ова дјела налазимо скоро исте ријечи о вриједностима словенских и наших акцената. Послије указивања на недостатке акцентуације осталих словенских језика, Крижанић предлаже акцентуацију свога матерњег језика за узор, и то не језика узетог у цјелини, уколико га је он познавао, него само акценатски систем свога родног краја гдје се чују „влаки правилни и извирној словинској бесиде привластни”, а то због тога што се тамо „во врјеме турских послјидних прогов, и при взѣтју херватскије столици Бишца, међку стермије гори, и въ тѣжко преходна мѣста”, повукло „хрватско бољарство”. И тај дио хрватског народа сачувао је чисти словински језик, према томе и акцентуацију. Истина, Крижанић и ту има једну оgradu: тако је било у доба његовог дјетињства, јер „садајуж и тамо все се проминѣјет, и гинет”¹⁶. Дакле, Крижанић јасно одређује и вријеме, и мјесто, и популацију чије акценте он уноси у своју писану ријеч. То је, да поновимо, прва половина седамнаестог вијека („за нашег дитињства”, а он је рођен 1617), то је, затим, Обрх код Риб-

¹¹ В. код мене у ЈФ XXXVII, стр. 173.

¹² *Op. cit.*, 169 и даље; в. и Јагић: *Život i rad J. Križanića*, 267.

¹³ *Op. cit.* 169. В. Јагић, и не без разлога, истиче да Крижанић „hrvatskog jezika, osim svoga rodnoг mјesta i dijalekta zagrebačke gospode upravo ni malo poznavao nije” (*Rad*, књ. XIII, 17—18).

¹⁴ О томе в. код Јагића, *Život i rad J. Križanića*, 154.

¹⁵ В. Библиографију радова о Крижанићу у књизи *Život i djelo J. Križanića*.

¹⁶ *Грамаџика*, 189, в. и на стр. III.

ника¹⁷, то је, на крају, говор хрватског племства, чије је назоре, како констатује Јагић, Крижанић испољавао и у Русији, и у прогонству¹⁸. Додајмо, често и истицао свој однос према „кметшћини” и „безјашћини”, које је одбацивао.

Од раније је познато да је Крижанић имао смисла и за музику¹⁹. То потврђују и његова граматичка дјела у која уноси подоста прозодијских особина, иако, опет, често занемарује управо тај квалитет туђе ријечи и облачи је у своје акценатско рухо²⁰. Али када су у питању описи његових акцената, ту се у потпуности можемо поуздати у Крижанића. А он акценте свога језика овако описује:

1. Високи влак (: ^) „гласницу воздвигáјет на високо́ (: њлити на ви́шу струну:) и провлáчит на до́лго”. Потврде су: бóг, прáвда, господáр.

2. До́лги влак (—) „провлáчит на до́лго: али нево́звигáјет на високо́”. Потврде су: рѹка, гла́ва, глѹбѹна, зеленѹна.

3. Скóри влак (') : „во́звигáјет на високо́: али непровлáчит на до́лго”. Потврде су: бра́т, чу́до, вѣ́ра, прáвити, ста́вити.

4. Једна́ки влак (˘) „и нево́звигáјет, и не провлáчит гласни́ци” и због тога то и није прави акценат „него па́че зна́ме небѣ́тја три́х јстинних влако́в”, а ријеч са тим акцентом се изговара без акценатског диференцирања појединих слогова²¹.

Када би се Крижанићева акцентуација заснивала само на наведеним примјерима, лако бисмо се сложили у оцјењивању вриједности тих акцената, па и њиховом уклапању у постојеће акценатске системе српско-хрватског језика. Али, као што се зна, Крижанић је акцентовао све ријечи у појединим својим дјелима, поготово у својим дјелима граматичке природе. А акценат тако бројних примјера тешко се да уклопити у нама познате акценатске системе. И зато ми и данас расправљамо о томе шта се све крије у наведеним Крижанићевим акцентима.

II

Први већи подухват у испитивању акцената Крижанићеве писане ријечи подузео је руски научник А. Шахматов. И то прије скоро девет деценија²². Пошто је подробно испитао вриједности свих акцената које

¹⁷ Kukuljević, *op. cit.*, 14.

¹⁸ Исп.: Крижанић је и у Русији испољавао назоре „malog hrvatskog plemića”, па ни ту „nije pretao biti feudalac”, *Život i rad . . .*, стр. 154. Проф. Намм сматра да ову Крижанићеву изјаву не треба узимати „sasvim doslovno”, јер је Крижанић то писао „u Rusiji i za Ruse” (*Život i djelo Jurja Križanića*, стр. 229).

¹⁹ В. радове и о томе у *Bibliografiji*.

²⁰ Бројне потврде за то нуди и *Грамаићка*, гдје се и српске и хрватске и руске и сл. ријечи на исти начин акцентују. Истина, Крижанић каже да се говор Срба и Хрвата подудара у акцентима, осим што Срби ријечи са дугим акцентом „никако предóлго и необично глас протéжѹт”, стр. 188.

²¹ *Грамаићично изказање*, 187—188.

²² А. Шахматовъ: *Юрий Крижаничъ о сербско-хорватскомъ ударении*, Варшава 1895.

нуди Крижанићева писана ријеч, и пошто је те акценте сагледао у склопу и српскохрватских и општесловенских прозодијских вриједности, Шахматов је дошао до закључка да између Крижанићеве акцентуације, и акцентуације прогресивнијих штокавских говора, оних вуковског типа, „постоји генетска веза” и да се никако не може објашњавати случајношћу подударност у појединим акценатским типовима која постоји између ових двију акцентуација — Крижанићеве и новоштокавске²³. Према Шахматову, Крижанићев скори (˘) одговара новоштокавском кратко-силазном (˘); Крижанићев високи (^) раван је новоштокавском дуго-силазном (˘) — на једносложним ријечима. Уколико су ови акценти код Крижанића на неком слогу ван иницијалног, у штокавским говорима такви примјери имају акценат узлазне интонације на слогу који претходи акцентогеном слогу Крижанићеве ријечи, са очуваном дужином, уколико је код Крижанића високи акценат, односно краткоћом, уколико је код Крижанића скори или једнаки. Крижанићеви акценатски типови: ˘˘, тј. дуги и скори, или ˘˘˘, тј. дуги испред необиљежене краткоће, одговарају штокавском дугоузлазном (˘˘˘), а Крижанићева два дуга (˘˘˘), одговарају новоштокавској ситуацији типа *рѹкѣ*, тј. дугоузлазни + дужина. Посљедња акценатска веза је код Крижанића „одвећ ријетка” и среће се само „у крајњим слоговима ријечи гдје други знак (˘) скоро искључиво означава граматички завршетак са дугим самогласником”. Пошто Крижанић нема предакценатских дужина, Вуковом типу *рѹкѣ*, са дугоузлазним и дужином, одговара и Крижанићев тип *расијуи* са високим на слогу који је у новоштокавским говорима обиљежен пост-акценатском дужином: *расијуи* — *расиу*, *сивариј* — *сивари*, *мисли* — *мисли*, *вудѡв* — *удѡва*²⁴.

Шахматов констатује и то да Крижанићев високи влак обједињује у себи два чакавска (Мажурапићева) тј. дугосилазни и чакавски, метатонијски акут²⁵.

Шахматов, на основу сагледавања цјелокупне слике Вукових и Крижанићевих акцената закључује да оба ова акценатска типа „восходятъ къ одному общему типу”²⁶ и да Крижанићева акцентуација представља чакавско-штокавску акцентуацију („једном половином чакавска, другом штокавска”), и то: Чакавске акценте налазимо у Крижанића тамо гдје су старим експираторним акцентима ˘, и ˘, претходили кратки слогови (*iorà* и *iorá*, *ioré*, *корѹио*, *шворѣње*); штокавске акценте налазимо тамо гдје су тим експираторним акцентима претходили дуги слогови (*рѹка* и *рѹка*, *нарѡда*, *рѹкѣ*)²⁷.

Познато је какав је став према Крижанићевом језику, посебно акцентима, имао Ђ. Даничић²⁸. И ја о томе овдје не мислим посебно гово-

²³ *Op. cit.*, 49.

²⁴ *Op. cit.*, 49—50.

²⁵ *Op. cit.*, 83.

²⁶ *Op. cit.*, 82.

²⁷ *Op. cit.*, 96.

²⁸ Раd, књ. XVI, 198, в. о томе и код мене: *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Београд 1971, стр. 114.

рити. Указао бих само на то да је и проф. Белић при оцјењивању Крижанићевих акцената прихватио Шахматовљево мишљење. Код њега о томе читамо: „Из свега што сам до сад изнео о Крижанићеву говору јасно се види да он представља штокавски говор старијег типа, по особинама акцентуације доста сличан косовско-ресавском дијалекту”²⁹. На ово Белићево мишљење овдје се указује због тога што је проф. Белић у вријеме писања својих Акценатских студија одлично познавао нашу акцентуацију, и синхрону и дијахрону. Он је тада за собом имао неколико обимних дијалектолошких радова; он је, затим, и тада одлично познавао чакавску акцентуацију, и структуру свих чакавских говора³⁰, уз то, он је и сам писао о чакавском акуту³¹, а били су му познати и сви радови које је до тада објавио проф. Стјепан Ившић. Ријечју, ако се Шахматову и може приговорити да није био довољно упознат са чакавском акцентуацијом, ни структуром чакавских говора, то се никако не би могло рећи и за проф. Белића.³² А, видјели смо, и он у Крижанићевим акцентима гледа систем који је потврђен у неким штокавским говорима са старијом акцентуацијом. Наравно, ја овим никако не желим рећи да је Крижанићева акцентуација штокавска, али, исто тако, не треба у потпуности одбацивати повезаност Крижанићеве акцентуације и акцентуације штокавских говора, па и оних са развијеном политонијом. Несумњиво је, исто тако, да је Шахматов био у праву када је тврдио да ни сви чакавски говори не чувају најстарију српскохрватску акцентску систему³³, а тачна су и његова запажања о утицају реченичне интонације на природу Крижанићевих акцената³⁴.

Од новијих испитивача Крижанићевих акцената указујем на мишљење проф. Ј. Намма и М. Могуша. А оба ова наша дијалектолога и акцентолога одбацују, и као могућност, постојање трагова штокавске, тј. новоштокавске, акцентуације у Крижанићевим акцентима.

Проф. Намм овако оцјењује Крижанићеве акценте: „Pristupimo li sa pozicija dijahronijske i dijaspacijalne dijalektologije proučavanju Križanićeva ličnoga akcenatskoga (prosodijskog) sistema doći ćemo do zaključka 1) da je to mogao biti troakcenatski sistem s jednim dugo intoniranim silaznim i jednim dugo intoniranim uzlaznim akcentom, ali da 2) njegovo \wedge artikulacijski jamačno nije bilo jednako štokavskom \wedge nego više čakavskom (i staroštokavskom) \sim ili ', 3) da je \sim bilo jednako cirkumfleksu a ne akutu, i 4) da je ' moglo biti ili \sim ili ', koji su se u Gramatici (i, prethodno, u Križanićevu govoru) bili slili u jedno. Križanićevo prâvda, gospodâr

²⁹ А. Белић: *Акценатске студије*, Београд 1914, стр. 26, в. и на стр. 23.

³⁰ В. библиографију Белићевих радова у књизи: *Зборник радова о Александру Белићу*, САНУ, Београд 1976, стр. 434—438.

³¹ Исп. *О чакавском акуту*, *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*, Berlin 1908, стр. 449—455.

³² Исп. његове радове о чакавским говорима: *Заметки по чакавским говорамъ*, ИОРЯС XIV, стр. 181—266, *Чакавски зи-ви*, ЈФ I, стр. 110—113, као и приказ Генторовог рада *Der čakavische Dialekt der Staat Cres* у Јагићевом архиву, књ. XXX, стр. 146—204, и *Roznik sl.* II, 174—185.

³³ *Op. cit.*, 83.

³⁴ *Op. cit.*, 32—38, в. и код Намма, стр. 221.

trebalo bi prema tome čitati *prāvda, gospodār* (isto tako *pišem, otiti, sužānstvo* kao *pišem, otiti, sužānstvo*, i u enklizi *bōg*, gen. *ženē*, pl. *pričin* kao *bōg, ženē, pričīn*), *rūka, glāva, nārod* kao *rūka, glāva, nārod*, no u gen. sg. *nārōda* — *nārōda* i u enklizi *rūkā gospōdn'a* — *rūkà gospōdn'a, rūká bōžja* — *rūkà bōžja . . .*"³⁵.

Проф. Могуш види у Крижанићевом високом влаку „naglašenu”, а у дугом — „nenaglašenu” дужину. Уз то додаје: „Međutim, da li se ‚visokij vlak’ odnosio na starohrvatski akut (˘) ili na dugosilazni naglasak (˘), teško je decidirano reći. Mislim da je taj naglasak mogao značiti ili ˘ ili ˘ jer i kod jednog i kod drugog treba ‚glasnicu vozdvigájet na visokó . . . i provláčít na dólgo’, ne doduše potpuno jednako, ali dosta slično jer su oba akcenta duga, samo im je visina različita: kod jednog je početna, a kod drugog završna”³⁶. Крижанићеве примјере типа *zāvvlak, zākōnu, ilāvá* „trebalo (bi) čitati *zāvlāk, zākōnu, glāvā*”. По Могушу у примјерима типа *jednākīm, ilāvōm* имамо само обиљежавање „dvaju dugih slogova i ništa više”³⁷. Крижанићеви акценти означавали су „markiranu naglašenu i nenaglašenu duljinu te naglašenu i nenaglašenu kraćinu. Dugi su vokali bili redovito obilježeni jednim od dva znaka za duljinu, a kratki znakom ili, ako su bili na kraju, odsutnošću znaka”, а ти су се акценти јављали „na starim mjestima sintagme”, били су својствени Крижанићевом родном крају, а по мјесту јављања слагали су се са руским акцентом „dakle više-manje s akcentom što ga je Križanić kao čakavac i sâm upotrebljavao”³⁸.

Ово су била мишљења о Крижанићевим акцентима заснована на проучавању његове писане ријечи. Проф. М. Храсте је, међутим, свој суд о Крижанићевим акцентима проткао и подацима које је нудио Крижанићев родни крај, тј. уз властити суд о вриједности Крижанићевих акцената да је нешто података и о савременом говору Крижанићевог родног краја. И управо због тога ће бити корисно да се упознамо, на овом мјесту, и са тим мишљењем.³⁹

Према Храсти, подручје у коме је рођен Ј. Крижанић, било је „prije provale Turaka . . . svakako čakavsko, iako na periferiji toga dijalekta”, а данас је оно „u svojoj osnovi takodjer čakavsko s više kajkavskih osobina”⁴⁰. Мада је то подручје имало „prahrvatsku ili prarsrpsku akcentuaciju od tri akcenta: ˘, ˘ i ˘”: *věra, věran . . . pěti*, u „povijesnom razvoju ovih govora akcenatski sistem je znatno poremećen, ali se ne može govoriti ni o kajkavskoj ni o štokavskoj akcentuaciji iako su bez sumnje utjecale ponešto jedna i druga. Novi praslavenski akut (˘) veoma je rijedak i čuva se samo sporadički kao ostatak starine. Inače je redovno prešao u dugosilazni: *dvadesēti, tridesēti, pedesēti, žen* (gen. pl.), *rūk* (gen. pl.), *gospodār, bedāk*,

³⁵ *Op. cit.*, 224.

³⁶ *Život i djelo Jurja Križanića*, стр. 242.

³⁷ *Op. cit.* 243.

³⁸ *Op. cit.*, 244.

³⁹ Mate Hraste: *Prinosi poznavanju hrvatskosrpskog jezika J. Križanića*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 5, 1963.

⁴⁰ *Op. cit.*, 28.

roják, i rođák . . . bojím se, stojím, vučím”, али се и тај акценат често мијења и повлачи на предњи слог: žēne (gen. sing.), žēnom (inst.)⁴¹, уз то и: rŭka, gláva, mlíko, дакле, у метатакситчком духу. Поред појаве дуљења старог кратког акцената типа: nāših, srŭca, kásno, vŭdica; односно: vŭho, dēlat, dēlo, јавиће се, иако ријетко, и новоштокавски акценати ` и ´, истина „ne kao sistem nego kao rjeđa inovacija”⁴². Такво је стање данас, управо, тако је било у вријеме када је проф. Храсте посетио Крижанићев родни крај. А о Крижанићевим акценатима М. Храсте каже следеће: „По излагању samoga Križanića u njegovoj gramatici akcentuacija oko Ribnika već u njegovu vrijeme nije bila najstarija. Bilo je onda kao i danas čakavskih krajeva koji su imali stariju akcentuaciju pravilniju i bolju od njegove”⁴³.

III

Као што видимо, постоји велики несклад између испитивача Крижанићевих акцената у вредновању те компоненте његове писане ријечи, а овдје су наведена само нека од постојећих мишљења⁴⁴. Док Шахматов, Даничић и Белић ту виде и трагова новоштокавске политоније; Храсте, опет, не искључује могућност да је Крижанић познавао структуру штокавских говора⁴⁵, а сигурно је да је Крижанић подобро био упознат са штокавским говорним особинама⁴⁶, Намт и Могуш у Крижанићевим акценатима искључиво траже потврде за тезу о његовој чакавској акценатуацији. Али и међу овом двојицом испитивача Крижанићевих акцената постоји велика неподударност у вредновању тих акцената. Проф. Намт у Крижанићевом ^ види и чакавски акут, а за Крижанићев - се каже да је био циркумфлексне а не акутске природе⁴⁷. М. Могуш, опет, није посве убијеђен да Крижанићев ^ представља чакавски акут („teško je decidirano reći”), а за Крижанићев долгиј влак (˘) Могуш каже да може, изузетно, имати двојаку вриједност — акценат и дужину, али да тај знак „nema u golemom broju slučajeva akcenatsku funkciju”. У примјерима као: брѣдѣм тај знак означава само дужину „i ništa više”⁴⁸.

Дакле, и послје ових радова о Крижанићевим акценатима нисмо добили одговор на сва питања која проистичу из те проблематике. Тешко је рећи да ли ће се икада и стићи до таквих одговора, поготово до одговора који ће бити општеприхватљиви. За то има и оправданих разлога. Крижанић је живио у времену које није било наклоњено писаној ријечи на нашем тлу, он није био дијалектолог, њега нису мучили проблеми

⁴¹ *Op. cit.*, 29.

⁴² *Op. cit.*, 30.

⁴³ *Op. cit.*, 33.

⁴⁴ В. Библиографију радова о Ј. Крижанићу.

⁴⁵ *Op. cit.* 31.

⁴⁶ В. код мене у ЈФ XXXVII.

⁴⁷ *Op. cit.*, 224.

⁴⁸ *Op. cit.*, 243.

које почесто ми сами данас стварамо и због свега тога његова писана ријеч не нуди довољно података да бисмо дали на сва та питања научно засноване одговоре. Ја бих уз ово рекао да нека од таквих питања нису увијек ни лингвистички заснована. Отуда и натегнути закључци, закључци који не проистичу из Крижанићево писане ријечи. Крижанић је имао, да то и посебно истакнем, и своју граматiku и своју акцентуацију. Тешко је рећи колико су та граматика и та акцентуација биле вјерна слика живе народне ријечи, а колико се ту огледају разни утицаји, па и Крижанићево „догјеривање” и „нормирање”. А свега тога је ту било. Па ипак, његова акцентуација, онаква какву нам је оставио, може упућивати и на другачије закључке од оних на које је овдје већ указано. А мене у цијелој овој проблематици интересују следећа питања:

1. Шта представља Крижанићев високи влак у примјерима као *бѣи, ѡрѣвѣда, ѡсѡдѡдр*?

2. Шта означава Крижанићев дуги влак у примјерима типа: *рѡка, зеленѡна*?

3. Шта означавају Крижанићеви дуги и скори у примјерима типа: *рѡка, ѡлѡва*?

1. Крижанић нам је оставио два значајна податка о своме високом влаку, и то: а) вокал под овим акцентом има висок тон и дуг је, и б) тај акценат се може јавити на сваком слогу акцентогене ријечи: *бѣи, ѡрѣвѣда, ѡсѡдѡдрѡсѡдрѡ, моѡше, ѡрѣвѣцѡно, волѡв, ѡледѡши, ѡрѣ, жѡнѣ*.

Из историје српскохрватске акцентуације се зна да је стари циркумфлекс био везан за иницијални слог акцентогене ријечи. Тај акценат имамо у примјерима типа *рѡку, ѡлѡву* према којима имамо у проклитизи: *нѡ рѡку, нѡ ѡлѡву*, са старим, метатакским преношењем. У метатонијском периоду, када је дошло до неутрализације тонских опозиција, изражених у циркумфлексу и акуту, дуги циркумфлекс — нови, настао или од метатонијског циркумфлекса (*sīto, bogāto*⁴⁹) или од метатонијског (чакавског) акута (*bēlo, okrūglo*), могао је да стоји на било ком слогу акцентогене ријечи, укључујући и отворену ултиму. Потврде за такав акценат налазимо у свим архаичнијим акцентуацијама српскохрватског језичког подручја у којима се не чува опозиција изражена у циркумфлексу и акуту, тј. у којима се и метатонијски акут изједначио са циркумфлексом. Јасно, трагови ранијих тонских разлика још се назиру и у новоштокавским говорима (уп. *рѡку* — *нѡ рѡку: ѡрѣвѣдѣ* — *ѡд ѡрѣвѣдѣ*), управо, свака постаценатска дужина у тим говорима, уколико није настала неком контракцијом или аналогijом, упућује на те старије акценте. У оним, пак, говорима који још увијек знају за метатонијски акут, а таквих говора налазимо у сва три наша основна дијалекта, стари циркумфлекс је везан за иницијални слог, а на унутарњим слоговима, или на ултими, јавља се метатонијски акут (уп. из чакавских говора примјере као: *kljūč, divđjka, bakalār, zvonik, nogē, ženē, glavē, rukē, topline, višina*⁵⁰,

⁴⁹ Белић: *Акцентуацијске студије*, 53.

⁵⁰ М. Moguš: *Senjski govor*, *Senjski zbornik* II, стр. 46—47.

из сењског говора, или: *vodě, sačivōm, ostāl, rükōm, kazivāl*, из штокавског посавског говора⁵¹. Између ових двају акцената, циркумфлекса, старог или новог — свеједно, и акута — метатонијског, постоји лако уочљива и интонациона разлика. Видјели смо како Крижанић описује свој високи влак. А ево како проф. Ившић описује метатонијски акут: „ekspiratorna sila (je) veća u drugom dijelu sloga, a i glas poraste”⁵². Дакле, експираторна снага је већа у другом дијелу слога, глас порасте, значи — скаче, што се увелико разликује од интонационе компоненте другог циркумфлекса код кога је јачина у првом дијелу акценатованог вокала⁵³. Када све ово знамо, и када имамо на уму да је Крижанић имао врло фино ухо, да је био наклоњен и музици, да је уочавао, и билежио, и фонетске и прозодијске финесе (уп. примјере у граматички за поједине словенске језике, или примјере типа *misīo — misīd*, за акценатске опозиције⁵⁴), тешко је вјеровати да он не би указао на тонске разлике између акцената у примјерима типа *ilāvu, ruku* и *irāvda, divdōka*, да их је осјећао. То би, опет, значило да је у Крижанићевом говору врло рано дошло до неутрализације тонских опозиција између циркумфлекса и акута. Према томе, Крижанићев високи влак (^) објединио је у себи поред старог циркумфлекса и нови циркумфлекс и нови акут. Трагова од метатонијског акута у његовој писаној ријечи нема⁵⁵.

Крижанићева писана ријеч, и то се зна, пружа подоста примјера у којима његов високи влак не одговара дугосилазном акценту већине наших говора са старијом акценатуацијом. Међу таквим примјерима налазимо понеки усамљени случај, али има и читавих граматичких категорија. Док у првим случајевима може бити у питању и Крижанићево колебање, и страни утицај⁵⁶, у другом случају може бити у питању системски акценат. Овдје се мисли на акценат одређеног придјевског вида у примјерима типа: *шуби, шуба, шубе; дивви, дивја, дивје*⁵⁷, *ббжби, рибби, ишичи, кзџи, волвџи, и волвски, говџи и краџи, јусини, јолубини, вишини, нјжнџи, љриднџи, прџднџи, заднџи, јослџи*⁵⁸. Проф. Белић, наводећи овакве примјере, према Шахматову, констатује да се ту огледа уопштавање дугосилазног (Крижанићевог високог) акцента у одређеном придјевском виду, и то да се „ово генералисање оснива на односу *мџл : мџлџи, *ишџх : ишџхџи, јер би иначе било неразумљиво, како би се према

⁵¹ S. Ivšić: *Današnji posavski govor*, Rad 196, стр. 147.

⁵² S. Ivšić: *Prilog za slavenski akcent*, Rad, Kuj. 187, 146.

⁵³ В. Б. Милегић: *Основи фонетике српског језика*, Београд 1952, стр. 88, Р. Ivšić—I. Lehiste: *Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata*, Зборник за филологију и лингвистику, VI, 40—66.

⁵⁴ *Грамајшика*, стр. 188.

⁵⁵ Њих не виде ни Шахматов, ни Белић. Могуш је неодлучан, а, колико ми је познато, једино их ту види проф. Нанн.

⁵⁶ Шахматов почесто указује на утицај руске акценатуације на Крижанићев акценат. Очигледна је разлика између акцента *Објашњења* и *Грамајшике*, в. код Шахматова на стр. 6, 7.

⁵⁷ *Грамајшика*, 54.

⁵⁸ *Грамајшика*, 59.

неодређеној форми са кратким вокалом развила одређена ф. са циркум-флексом”, и као закључак, у вези са овом појавом, код Белића читамо: „Према томе несумњиво је да је првобитно и Крижанићев штокавски икавски говор знао за поменути однос међу неодређеном ф. са кратким акцентом и одређеном са дугим као и каставски чакавски дијалекат . . .⁵⁹. Ја овдје не желим да коментаришем последњи закључак проф. Белића о дијалекатској припадности Крижанићева говора, али желим да укажем да је појава високог влака у Крижанићевој писаној ријечи у овим примјерима морфолошки условљена. Одређени вид се само акцентом разликује од неодређеног (уп.: А Хервѣтѣ изрикѣјут без њ, ИА, ИЕ: и јединим лише зѣвлѣком разлучѣјут изрѣдна от прѣстѣх”: вѣлики, вѣлика, вѣлико, а ако и неодређени вид има високи влак „тамо нѣст разнѣци меджу прѣстѣм и изрѣднѣм”⁶⁰).

Вриједно је указати и на овај моменат. Када даје парадигматске облике у којима долази и до акценатских измјена, Крижанић то и посебно истиче. Тако, нпр., у поглављу о промјени именица налазимо поред примјера типа: *кѣнь — кѣнь, оѣдѣц — оѣдѣц/оѣдѣц, ѣѣс — ѣѣс/ѣѣс*, и примјере типа: *Нѣмец — из Нѣмец, Крѣнѣц — из Крѣнѣц*, гдје „дѣлгиѣ зѣвлѣк прѣходѣт во висѣкиѣ” (стр. 14). И то би говорило да је разлика између високог и дугог била и квалитативно обиљежена.

2. Крижанићев долгиј влак (˘) у примјерима типа: *нѣрод, рѣка // нѣрѣд, рѣка*, што може бити и позиционо условљено и зависити од реченичног акцента⁶¹, различито се тумачи. Шахматов у њему гледа акценат узлазне интонације, уп.: „Во всякомѣ случаѣ ясно, что знакомѣ ˘ обозначается ударение долгой гласной съ характеромѣ не нисходящимѣ: отсюда слѣдуетѣ, что съ большою вѣроятностью можно признать знакѣ ˘ знакомѣ восходящаго ударения”⁶². Када се узму у обзир сви Крижанићеви примјери са овим акценатским знаком, укључујући и његову везу са скорим/једнаким, што се, да поновим, може објашњавати и утицајем реченичне интонације на акценат акцентогене ријечи⁶³, и упореде са новоштокавском ситуацијом, па и његовим примјерима за говор Срба, стиче се утисак да би Шахматов ту могао бити у праву. Постоји, наиме, велика подударност у тим акцентуацијама. Крижанићеви примјери као: *рѣка, ѣѣва, жѣна, мѣња, лѣносѣ, вѣднѣсѣ, крѣља* могу упућивати на новоштокавски акут. Истина, Крижанићев опис тога акцента („провлѣчит на дѣлго: али нсвѣдвѣгѣјет на висѣкѣ”) упозорава на одсуство узлазне интонационе компоненте. Ако у Крижанићевом високом влаку не прихватимо постојање узлазне компоненте, и његово једначење са метатонијским/чакавским акутом, морамо и овдје имати на уму Крижанићев опис тога акцента и сложити се са мишљењем да ту још нисмо имали потпуно развијен новоштокавски акут. То је, свакако,

⁵⁹ *Акцентнајске сѣудѣје*, 27.

⁶⁰ *Op. cit.*, 53—54.

⁶¹ Шахматов, *op. cit.*, 31 и даље.

⁶² *Op. cit.*, 13.

⁶³ *Op. cit.*

и навело проф. М. Могуша да у Крижанићевом дугом гледа само знак за означавање квантитета, дужине. Али бих ја кренуо корак даље од овакве констатације. А, наиме: метатонијски акут је био плод старијих акценатских измјена у нашем акценатском систему. Те старије опозиције изражене у постојању циркумфлекса и акута већ су биле захваћене тонском неутрализацијом. Тај процес је био захватио и Крижанићев говор. Отуда код њега високи влак и тамо гдје је раније био метатонијски/чакавски акут. Нови акут је резултат иновационих процеса који су били захватили један дио штокавских говора. Ти процеси су зачети у централној штокавској говорној зони, али су је миграције са тога подручја развијале по цијелом нашем говорном простору. Па и у сусједство Крижанићевог родног краја. Дакле, старе опозиције су биле већ неутралисане, и знатно раније, а нове тонске разлике биле су у процесу развитка и уклапања у наш прозодијски систем. Због свега тога ја бих у Крижанићевим примјерима типа: *рѹк а*, *ѿлава*, односно: *рѹка*, *ѿлава* гледао управо прелазни степен развитка наше акцентуације. За такво закључивање нуди и Крижанић убједљивих разлога⁶⁴, а, између осталих, један је и тај што он истим знаком обиљежава и свој дуги и новоштокавски акут у примјерима из говора Срба (в. ниже), и што, уз то, прави разлику између акцента у примјерима типа: *земљѣ*, *земљѹм* и *сѿрајѣсе*, *сѿрајѣсом*, односно: *дѿнѣ* — *дѿнѹм*, *рѿбе* — *рѿбом* и *дѿшѣ*, *ѿлаваѹм*, *браѿѹм*⁶⁵. Док у првим примјерима имамо високи — дугосилазни ум. метатонијског акута (уп. примјера из Сења: *ѣенѣ* — *ѣенѹм*, *погѣ* — *погѹм*, као и: *сѿвѣѣ* — *сѿвѣѹм*, *рѿкѣ* — *рѿкѹм*⁶⁶) односно скориј = ` < ', у осталим примјерима имамо нови акценат на иницијалном слогу, а садашња дужина дошла је или са наставком (*ѣене*) или је посљедица контракције (*ѣенѹм* < *ѣенѹѹм*⁶⁷). То би говорило да је примарни високи — дуги циркумфлекс сачуван само на првом слогу (*рѹку*) а да је његово јављање ван те позиције резултат тонских неутрализација између тога примарног циркумфлекса и новог, метатонијског циркумфлекса и метатонијског акута⁶⁸. Пошто Крижанић за све те прозодијске вриједности има само један знак — високиј влак, то би говорило да је и његов говор већ био захватио тај процес и да су у њему неутралисане тонске опозиције не само између старих кратких типа *ѿѿсо* — *ѿѿѣје* него и између тих акцената и новодобијеног кратког од старог ие. акута у примјерима типа: *крѿва*, *сѿѿро*, као и између старог циркумфлекса (*рѹку*) и метатонијског циркумфлекса (*сѿѿроје*) и метатонијског акута (*ѣенѣ*). Управо, да је његов говор познавао само један кратки, који је он двојачко обиљежавао — скори ' и једнаки ` , у који су се стопила старија три акцента (`, `', ')⁶⁹, а да је ње-

⁶⁴ В. код Шахматова, *op. cit.*, 33. и даље.

⁶⁵ В. код Шахматова, 47—51.

⁶⁶ Могуш, *Senjski govor*, 70.

⁶⁷ В. А. Белић: *Речи са деклинацијом*, Београд 1969, стр. 40—41, 47.

⁶⁸ Исп. о томе код мене: *Osnovi akcentologije . . .*, стр. 41—46, и тамо наведену литературу.

⁶⁹ В. код мене, *op. cit.*, 41 . . . за акценат генштива *ѣене*, в. А. Белић, *Речи са деклинацијом*, 47.

гов високи објединио у себи, такође, старија три акцента (̂, ̃, ̄). Познато је да су се неке од ових измјена извршиле врло рано у нашем прозодском систему, а да је до неутрализације тонских опозиција између старог циркумфлекса и метатонијског акута дошло знатно касније. За већину штокавских говора проф. Белић претпоставља да се ова појава вршила тек у XV вијеку. Крижанићева акценатска система иде у прилог закључку да је тај процес био захватио и његов говор. Тако се сада у Крижанићевој акцентуацији оцртавају трагови старије акцентуације са једним кратким и једним дугим циркумфлексом. А потврде за такву акцентуацију дају и говори штокавског и говори чакавског дијалекта. Управо од тога сазнања је и полазио проф. Белић када је Крижанићеве акценте доводио у везу са акцентуацијом архаичнијих штокавских говора, оних косовско-ресавског типа⁷⁰. Наравно, за такву акцентуацију знају и сви други говори са неразвијеном политонијом.

Примјери, *рѹкѣ*, *ілѣвѣм*, даље, говоре да је Крижанић својим дугим влаком обиљежавао само мјесто старог акута када се овај налазио иза дугог слога. Зашто? За то је, без сумње, он имао разлога. А ти разлози су познати и из других наших говора са архаичнијом акцентуацијом. У тим говорима, наиме, помјерање акцената ка почетку ријечи, у духу новоштокавске политоније, прво се остварује у ријечима са дугим иницијалним слогом⁷¹. За такве појаве знају и неки чакавски говори⁷². Процес је, према Ившићу, текао овим слиједом: прво се од *рѹкѣ* јавило *рѹкѣ* па, затим, *рѹка*; затим *ка̀зали* од *ка̀зѣли* преко *ка̀зѣли*; потом: *ка̀зо* од *ка̀зо* преко *ка̀зо* или *на̀чѣлѣнѣк* од *на̀чѣлѣнѣк*. Према Ившићу краткоузлазни акценат се „*razvio najprije na drugom slogu od kraja ispred starijega " i da se акценат ` razvio prije ispred kratkih vokala (ispred starijega ")* него *ispred dugih vokala (ispred starijega ̂)*”⁷³. Нешто слично се може претпоставити и за Крижанићеву акцентуацију. Примјери типа *дѹиѣ*, *ілѣвѣм* упућују на закључак да је и отворена и затворена ултима ту била захваћена процесом акценатских измјена ако им је претходило дуги слог. Кратки иницијални слог још је био ван тога процеса. Отуда *рѹкѣ*: *зем њѣ* код Крижанића. Ово би, даље, говорило да је Крижанићев дуги, јављао се он сам или у вези са скорим/једнаким, могао носити у себи и елементе новог акута. То значи да у примјерима типа: *рѹкѣ*, *ілѣвѣ* може бити одсликана старија акцентуација: *рѹкѣ*, *гла̀вѣ* за коју има потврда из многих говора са архаичнијом акцентуацијом⁷⁴, али и ситуација какву налазимо у посавском, тј. и нови акут и стари кратки на свом старом мјесту: *уѹ̀зѣли*, *тра̀вѣ*, *упѣ̀сѣли*, *ска̀кѣли*⁷⁵. Другачије речено, и наведени Крижанићев начин обиљежавања акцената у примјерима типа *ілѣвѣ* — *ілѣвѣм* могао би указивати на развитак новог акута. У таквим примјерима, како је констатовао проф. Ившић за посавску ситуацију „*slog prema svršetku*

⁷⁰ Белић: *Акцентнајске сѣудѣје*, 26.

⁷¹ Исп. о томе код мене: *Osnovi akcentologije*, стр. 49 и тамо наведену литературу.

⁷² В. код мене, *op. cit.* 72.

⁷³ *Posavski*, Rad 196, стр. 149.

⁷⁴ В. код мене, *op. cit.*, 71—74.

⁷⁵ *Ivšić, op. cit.*, 152—153, и испод текста.

riječi izgovara (se) višim glasom, a slog prema početku riječi jačim glasom"⁷⁶, a гдје „ekspiratorna sila u primjeru *úžili* nije koncentrirana na slogu *u-*, kao što je koncentrirano na tome slogu u *úžili*, ili kao što je koncentrirana na slogu *-ži-* u primjeru *úžili*"⁷⁷.

Дакле, има разлога да се у Крижанићевом дугом, јављао се он сам или заједно са скорим/једнаким, назиру почеци наше политоније коју ми обично називамо штокавском, новоштокавском, али која не мора бити и искључиво њихова. Импулси за акценатске измјене могу имати шире размјере и јављати се на већим говорним просторима. Овакве промјене, временски гледано, могле су бити у зачетку у XVII вијеку, у вријеме Крижанићевог дјетињства, и у неким говорима чакавске периферије, или, пак, неком слоју говора тога подручја. Друго је питање да ли је тај процес у овим говорима био аутохтон или је продукт импулса са штокавске територије, из штокавских говора који су се нашли у непосреднијем сусједству Крижанићевог родног краја. Такви импулси, управо таква међудијалекатска прожимања, нису била страна ни у другим областима граматичке структуре Крижанићевог језика⁷⁸. Ни акценат ту не би морао бити изузет. Али, то и посебно треба нагласити, такви импулси у Крижанићевом родном крају нису морали бити страни.

Ја бих овдје указао на још два момента који говоре о томе колико је Крижанић познавао и штокавски акценат. У поглављу о акцентима (Об завлакех)⁷⁹ он указује на велику подударност између акцента његовог „хрватског“ и „сербског“ језика, и то овим ријечима: „Сѣрбљани се згадркајут сѣ Хервѣтми во влакѣх: рѣзѣви лѣхо, что въ Дѣлгом влаку нѣкако предѣлго и необѣчно глѣс протѣжут“⁸⁰. Зар ова констатација не упућује на закључак да у његово вријеме није било тако великих разлика између акцената штокаваца, који су дошли у западније предјеле наше језичке области, и његовог чакавског говора. Истицање штокавског „предугог“ изговора дугог влака указивало би на то да је ту већ био уопштен дугоузлазни акценат, што није било својствено његовом чакавском говору, тј. да је била очигледна разлика у изговору примјера типа *iláva* и *ilāvá*. Док су штокавци, које је познавао Крижанић, имали завршен процес новоштокавске политоније, његов говор, можда и говор средине чији је он био представник, карактерисала је почетна фаза овог метатонијског процеса — силазни акценат са ултима, односно са акцентогеног слога, почео је да губи на своме интензитету, а slog који је њему претходио, почео је да се тонски уздиже. Отуда код њега исти знак и за „српски“, тј. штокавски дугоузлазни и за „хрватски“, тј. његов чакавски акценат. Истина, за свој акценат овога типа он употребљава и двојни знак: *zāvľák*, *zākón* гдје се јасно види непреврела ситуација: поред старог мјеста и квалитета акцента још се обиљежава и нови акценат који је тек

⁷⁶ *Op. cit.*, 152.

⁷⁷ *Op. cit.*, 152, испод текста.

⁷⁸ В. код мене у ЈФ XXXVII.

⁷⁹ *Грамајика*, 187.

⁸⁰ *Op. cit.*, 188.

почео да се развија. На такав закључак упућују и његови примјери за „српски” говор у којима не налазимо уз дуги и скори. На страни 15. Граматике, наиме, када Крижанић говори о облицима, за „српски” говор се каже да има у генитиву множине облички наставак *a* и дуги акценат, уп. његове ријечи: „По Сѣрбску, вножѣннѣ ѣкерник во вногѣх ѣменех, всѣх прѣтворѣв (опрѣч четвѣртогѣ) творѣтсе на А, зѣ Дѣлгим зѣвлѣком: сице, от овѣх Брѣта, овѣх Крѣља, овѣх Кѣња, овѣх рѣба, овѣх овѣца, овѣх кѣза, овѣх лѣта, овѣх лѣца, овѣх врѣмѣна; тих кнѣза, тих господѣра, тих мѣсѣца. А нѣкогда и на ОВА или ЕВА: тих болѣва, другѣва: тих врачѣва, сужнѣва”⁸¹. Као што видимо, овдје уз дуги нема ни скорог ни једнаког. То је сигурно због тога што је Крижанић јасно разликовао новоштокавску акценуацију од своје. У првој је на означеном мјесту, најчешће, и данас дугоузлазни акценат, а само у неколико примјера ту имамо дугосилазни и то у: *браѣта, рѣба, лѣта, кнѣза* (!). Значајно је што он указује и на акценат типа *друѣва* који карактерише новоштокавске говоре са Вуковом акценуацијом, иако он такав акценат не прихвата⁸². Употреба истог знака и за акценат у *кѣна* и *рѣба* може се различито тумачити. Мада је он пошао у Русију са готовом акценуацијом, како примјерује Шахматов⁸³, могуће је да он није имао и јасно разграничене све акценатске разлике, као што то није учињено ни у другим граматичким категоријама (уп. и међу напријед наведеним примјерима *лѣта*, што је у духу његовог мишљења да су Срби јекавци, али и *врѣмѣна, мѣсѣца*, што не иде у (и)јекавски говор. Крижанић почесто указује на заједничке особине језика Срба и Хрвата, па и на акценат. Тако на 19. страни Граматике читамо: „А Хервѣтѣ и всѣ Задунѣјци тѣж, всѣ тѣ ѣмена изрѣкајут на Е: кѣт, от стрѣже, от вѣлье . . . от дѣше . . .”⁸⁴. Иако према „сербском” крѣља, господѣра, врачѣва⁸⁵, за „хервартски” даје ^ акценат: *друѣв, ѣсѣодѣров, крѣљев* и сл.⁸⁶, али је заједнички акценат у: *лѣце — лѣца, ѣлѣва — ѣлѣво* и сл.⁸⁷

И на крају: Цијело ово разматрање акценуације у писаној ријечи Јураја Крижанића упућује на сљедеће закључке:

1. Крижанић је имао истанчано осјећање за језик. Он је уочавао, и биљежио, различите појединости из словенских језика. Међу њима и акценатске посебности свога матерњег језика и других, њему сродних језика.
2. Крижанић је у својим дјелима оставио обимну акцентолошку грађу о акцентима нашега језика, првенствено његовог чакавског дијалекта, али и штокавског дијалекта.
3. Разлике између акценуације ових двају наших дијалеката, какве нам је оставио Крижанић, нису биле, у оно вријеме, у његовом говору,

⁸¹ *Грамаѣика*, 15.

⁸² *Исѣо*, 15, в. и Шахматов, *op. cit.*, 95.

⁸³ Шахматов, *op. cit.*, 12.

⁸⁴ *Грамаѣика*, 19.

⁸⁵ *Op. cit.*, 15.

⁸⁶ *Op. cit.*, 13.

⁸⁷ *Op. cit.*, 5 и 17.

тако велике. Бар његова писана ријеч нам за другачије закључивање не нуди поузданих доказа.

4. Његов говор више никако није познавао тонске опозиције старих кратких слогова, а ни опозиције дугих слогова нису почивале на старијој разлици — између циркумфлекса и метатонијског акута. Његова писана ријеч не потврђује постојање метатонијског/чакавског акута у његовом говору.

5. Ако се сагледа његова писана ријеч у цјелини, ако се упореде примјери које он даје за ова наша два основна дијалекта, а које он акцендује, долази се до закључка да штокавске говоре (говор Срба код Крижанића) карактерише новоштокавска политонија, са развијеним дугоузлазним акцентом, а његов чакавски говор (говор Хрвата) није још знао за такав акценат, иако је био захваћен том метатонијском струјом. Отуда код њега различито биљежење акцента неких ријечи за „сербски” и за „хрватски”, а неке, опет, ријечи, са истим акценатским карактеристикама обиљежава на исти начин.

6. О Крижанићевим акцентима и до сада је написано доста радова. Тих радова ће бити и у будуће. Крижанићева писана ријеч нуди грађе за такве подухвате.

Београд

А. Пецо

Резюме

А. Пецо

ЮРИЙ КРИЖАНИЧ КАК АКЦЕНТОЛОГ

Юрий Крижанич принадлежит к числу наших грамматиков преддуковского периода с наибольшим кругозором. Его труды из области грамматики представляют широкий материал для нашей акцентологии. Обладая исключительным „языковым чутьем” Крижанич дал полную картину и разрез ударений языка своего времени. Мнения же о его ударении расходятся. Некоторые тут видят чистую чакавскую систему, другие склоны в акцентуации Крижанича находить связи с новоштокавской полифонией. Автор этого труда выявил в текстах Крижанича наличие двух нисходящих ударений („скорого/еднакого и високого”), в которые слились старые краткие, метатонические краткие, индоевропейский акут; затем старый циркумфлекс, новый циркумфлекс и метатонический акут. Что же касается долгого ударения у Крижанича, автор этого труда, указывая на мнения других ученых об этом долгом ударении у Крижанича („влак”), дает и собственное объяснение прозодического значения этого ударения. Принимая во внимание, что Крижанич различает интонационные компоненты в примерах типа: *земьѣ-земьѣм, дѣнь-дѣньом и ѿлѣвѣ-ѿлѣвѣм*, автор считает, что здесь можно выявить следы полифонических процессов, известных уже в новоштокавских говорах. Важно указать на факт, что Крижанич одним и тем же знаком обозначает и новоштокавское ударение в примерах типа: *крѣља, ѿсѿѿдѣра, друѿѿва*. Но, в отличие от новоштокавских говоров, эта перемена лишь в начальном этапе в языке Крижанича. Отсюда в его языке и: *крѣља* према *крѣља* из штокавских говоров.